

DONESEK K ZGODOVINI DELAVSKEGA GIBANJA V NAŠIH
PREMOGOVNIH REVIRJIH (MARTIN TERPOTITZ IN PRVI MAJ)

JANKO OROZEN

Martin Terpotitz je bil brez dvoma najmočnejša osebnost med operativnimi voditelji Trboveljske premogokopne družbe v vsej njeni precej dolgi in razgibani zgodovini. Rodil se je leta 1839 v Železni Kapli, starem rudarskem mestu na Koroškem. Bil je po rodu Slovenec, vzgoja in služba sta iz njega napravili Nemca. Svojo kariero je začel kot navaden rudar, višjo rudarsko izobrazbo si je pridobil na rudarski šoli v Příbramu. Najprej je bil zaposlen pri manjših rudnikih na bivšem Spodnjem Štajerskem, nato je prišel v Hrastnik (1871). Leta 1883 je postal ravnatelj trboveljskega rudnika. Obdržal si je tudi glavno vodstvo hrastniškega rudnika. Leta 1885 je družbi pridobil rudnik Ojstro. Ravnatelj vseh treh rudnikov je ostal do leta 1897, ko je postal generalni ravnatelj družbe. Leta 1906 je stopil v pokoj in se preselil v Gradec. Tam je umrl leta 1915.

Terpotitz je upravljal v Trbovljah, Hrastniku in na Ojstrem v času, ko so delavci začeli odločno borbo za svoje pravice. Tedaj so vodili dve prvi veliki stavki, leta 1889 in 1892, začeli so praznovati 1. maj in se organizirati.

O teh dogodkih sem obširneje pisal v Zgodovini Trbovelj, Hrastnika in Dola. Uporabljal sem rudniško korespondenco, ki je vsa ohranjena v kopirnih knjigah, in druge ohranjene rudniške spise. Notranji potek dogodkov je v teh rudniških virih gotovo verno podan, drugače je z vrednotenjem. Po potrebi in možnosti sem njihove navedbe primerjal in dopolnjeval s časopisnimi poročili, z zapiski rudarskega inženirja Filipa Krassniga, prav tako rojenega Korošca, in izjavami starih rudarskih borcev, ki jih je bilo pred 15 leti še nekaj živih. V orisu dogodkov sem seveda moral upoštevati tudi vlogo ravnatelja Terpotitza.

Leta 1939 je Komunistična stranka izdala brošurico »Prvi veliki boj slovenskega delavstva«, s podnaslovom »Ob petdeseti obletnici (julij 1889—julij 1939)«, ki je izšla pod serijskim naslovom »Delavsko-kmečka knjiga«. Kot izdajatelj in odgovorni urednik je naveden Franc Leskošek. Pregled poznejših rudarskih stavk je bil istega leta podan v brošurici »Spomenica rudarjev trboveljskih revirjev«, s podnaslovom »Ob štiridesetletnici razredne strokovne organizacije rudarjev — Ob petdesetletnici prve velike rudarske stavke v trboveljskih revirjih.« To brošurico je natisnila tiskarna Slovenija v Ljubljani, kot

kraj nastanka so na naslovni strani navedene Trbovlje. Oblast je obe brošurici zaplenila, vendarle se je nekaj izvodov ohranilo.

Leta 1950 je Sindikalna založba »Delavske enotnosti« v eni sami brošuri ponatisnila obe brošurici. To je bilo majhno odplačilo dolgu preteklosti in hkrati poziv k novim raziskovanjem. Poleg drugih se je temu pozivu odzval zlasti dr. Dušan Kermavner, ki se je nekolikokrat, najbolj natančno pa v zgodovini delavskega gibanja na Slovenskem, ukvarjal z zgodovino borbe delavcev v naših revirjih. Kot vir so mu predvsem služila poročila v časopisih, ki jih je temeljito pregledal.

Ko sem septembra 1967 v graškem deželnem arhivu pregledoval prezidialne spise štajerskega namestništva, sem zadel tudi na obsežno gradivo, ki obravnava delavsko gibanje v naših revirjih. Prezidialni spisi imajo še prvotno ureditev po letnikih in vsebini. Najdemo jih na osnovi delovodnikov. Spisi o delavskem gibanju so zbrani pod geslom »Arbeiterbewegung«, ki je v delovodnikih na prvem mestu. Obsegajo pri vsakem letniku več fasciklov, označenih z registraturnimi znaki in številkami. Posebno obsežen je konvolut o delavskem gibanju leta 1889. Avstrijska zgodovinarja delavskega gibanja H. Winterberg in H. Steiner sta gradivo že pregledovala, prvi je ostal bolj pri začetkih, drugi pa je prišel do hainfeldskega kongresa (1888). Poznejše gradivo je še nepregledano. Mislim, da bi se ga bilo treba lotiti, saj bi osvetlilo naše delavsko gibanje še s tretje strani. Pokazalo bi, kako je gledala nanj sodobna politična uprava in kako je na posamezne dogodke reagirala. Jaz sem se po načrtu moral omejiti na ožjo celjsko pokrajino, vendar nisem mogel odtegniti svoje pozornosti trem dopisom, ki karakterizirajo ravnatelja Terpotitza in njegovo dobo, ter spisom, iz katerih je razvidno, v kakih skrbih so bile oblasti, od najvišjih do najnižjih, ko se je približeval prvi maj, ki naj bi ga delavci prvokrat praznovali v smislu sklepa pariškega kongresa leta 1889 in kakšne ukrepe so tedaj sprejemale in izvajale glede naših revirjev in sosednih krajev z delavskim prebivalstvom. V tem sestavku objavljam oboje.

I.

Prvi dopis je decembra 1891 poslal generalnemu ravnateljstvu Trboveljske premogokop-

ne družbe na Dunaju Boštjan Zavšek, rudar na Ojstrem. Dopis se glasi:

Visoka generalna direkcija Trboveljske premogokopne družbe na Dunaju!

Razlaganja posameznih točk, ki so bile na dnevnem redu zborovanja rudniških delavcev premogovnikov na Štajerskem in v južnih deželah države (mišljen je dnevni red rudarskega kongresa, ki je bil 25. decembra 1891) dovoljno dokazujejo, da vlada nezaslišano slabo gospodarstvo pri železnici Gradec—Köflach, pri Köflaški rudarski družbi, pri Trboveljski premogokopni družbi, pri Lankowiški premogokopni družbi itd., pa so delavci zaradi tega zapadli v strašno bedo ter v popolno zaslužnjenje.

Da ne bi duševno in telesno popolnoma propadli, postavljamo mi, zastopniki Köflacha, Lankowitza, Voitsberga, Wiesa, Ojstrega, Hrastnika, Hude jame, Breznega, Trbovelj, Zagorja itd. v sporazumu s svojimi delovnimi brati naslednje zahteve:

1. Takoj naj se prekličejo vse odpovedi zapunikom in sprejmejo naj se zopet v službo vsi, ki so bili odpuščeni zaradi članstva pri organizaciji.

2. Zaradi udeležbe pri delavskem gibanju ne sme biti nihče odpuščen.

3. Osemurni delavnik, ki je v revirjih deloma že uveden, deloma se bo uvedel v smislu obljube 1. januarja 1892, je treba v korist delavcev urediti na naslednji način:

Prva skupina dela od 6. ure zjutraj do 2. ure popoldne; druga skupina od 2. ure popoldne do 10. ure ponoči, tretja skupina od 10. ure ponoči do 6. ure zjutraj.

4. Redni zaslužek mora biti določen tako, da ne pride kopač pod 1 goldinar 50 krajcarjev, vozač ne pod 1 goldinar 20 krajcarjev, nikomur pa se ne sme izplačevati manj od te druge vsote.

5. Olje za jamsko luč in gorivo se morata dajati v zadostni količini in brezplačno.

6. Delavec se v stanovanju ne sme obravnavati kot delavec, temveč kot privatna stranka. Ob izstopu iz službe se stanovanje odpove na mesec dni.

7. Pri dvomljivih odpustih je treba sklicati razsodišče, sestojече iz treh delavcev, treh uradnikov in ene nestranske osebe, ki nastopa kot posrednik; to razsodišče odloča, ali naj odpust velja ali ne.

8. Pri akordu je treba vsako postransko delo posebej plačati, nevarna dela se ne plačujejo po akordu, ampak kot gosposka dnina.

Visoka generalna direkcija se obvešča o gornjih zahtevah. Če jim do 1. januarja 1892 ne bo ugodeno in ne pride dotlej noben odgovor, so vsi delavci odločeni, da se bodo po-

služili vseh skrajnih zakonitih sredstev in ne pojdejo tako dolgo na delo, dokler njihovim zahtevam ne bo ugodeno. Podpisan: Boštjan Zavšek, rudar, Ojstro, pošta Hrastnik, Štajersko.

Stavka se je res začela. Zavškov dopis je dunajsko generalno ravnateljstvo poslalo deželnemu namestniku baronu Kübecku. V spremnem pismu poveličuje svoje rudnike in skrb za delavstvo. To spremno pismo se glasi:

Vaša ekscelenca!

Dovoljujemo si poslati Vam v prilogi prepis dopisa, ki nam ga je poslal neki delavec, in dodajamo pri tem neke pripombe.

V naših rudnikih Trbovlje, Hrastnik, Ojstro, Huda jama in Zagorje smo uvedli osemurno delo že 1. avgusta tek. leta.

Kakor je bilo že večkrat ugotovljeno, ni pri naših rudnikih nikakega slabega gospodarstva. Narobe. Z delavci postopamo zelo humano in s prav posebno skrbnostjo. Stanujejo v zdravih in lepih stanovanjih in prejema živila najboljše kakovosti iz rudniških magazinov po skoraj nabavnih cenah. Poleg tega zaslužijo naši delavci najmanj 30 odstotkov več, kakor znaša splošni krajevni zaslužek drugih delavcev.

Ko Vas obveščamo o tem, Vas hkrati prosimo, da pristojne oblasti ukrenejo pravočasno vse potrebno za varstvo naših organov in družbenega imetja v primeru, da bi delavci, mesto da redno odpovedo, takoj ustavili delo in povzročili nepredvidene nevarnosti.

Čast nam je, da Vaši ekscelenci izrazimo svoje najodličnejše spoštovanje. Dunaj 31. decembra 1891. Trboveljska premogokopna družba.

O tem dopisu in še o drugih stvareh je namestnik baron Kübeck pisal celjskemu okrajnemu glavarju dr. Otonu Wagnerju. Šlo je pri tem za pojasnitev razmer v revirjih in zlasti za postopanje ravnatelja Terpotitza. Okrajni glavar je 8. februarja 1892 odgovoril z naslednjim poučnim dopisom:

Vaša ekscelenca!

Ustrežajoč visokemu odloku z dne 2. t. m., imam čast Vaši ekscelenci najvdaneje poročati o tem, kako ravnatelj Terpotitz postopa z delavci.

Ad 1. Leta 1889 sem videl v navzočnosti ritmojstra Otona Rehna, kako je Terpotitz delavca — čigar ime mi je neznano — s fizično silo odstranil iz pisarne. Dne 30. aprila 1890 sem bil priča, kako je Terpotitz delavca,

ki se ni odkril, tako dolgo klofotal, dokler se ni zgrudil.

O priliki stavke v preteklem mesecu sem imel ponovno priliko opazovati, da je Terpotitz zelo grobo postopal z delavci. Isto je opazil okrajni komisar pl. Kriehuber o priliki kratke stavke na Ojstrem in v Hrastniku 17. decembra 1891, kar lahko Vaša ekselenca razvidi iz priloženega njegovega poročila.

Ad 2. Glede navedbe ravnatelja Terpotitza, da sva jaz in komisar Tax od njega zahtevala, naj odpusti 4 delavce, ki so agitirali za Delavsko pravnovarstveno društvo, si usojam pripomniti, da sem Terpotitza, ko me je prosil, da bi jih smel odstraniti iz Trbovelj, odgovoril, da sploh ni govora o tem, da bi bilo te ljudi mogoče odstraniti ali izgnati, dokler so v delovnem razmerju. V tem smislu sploh ni bila izražena nobena želja in izdan nikak nalog.

Ad 3. Glede te točke si usojam predložiti Vaši ekselenci spis in povračilo c. kr. okrajnega komisarja Taxa. Iz spisa je razvidno, da je šihetni mojster Kronthaler prepovedal delavcu iti k zdravniku in mu sploh ni dal parere. Moža so kot neposlušnega odpustili in moral se je zdraviti v graški splošni bolnici, ker je imel zlomljena rebra.

Poročilo komisarja Taxa dokazuje, kako resnično human je zatrevani Terpotičev postopek z delavci; saj je po upravniku Fitzu dal šihtnemu mojstru ukor, ker je notorično na pljučih bolnega delavca poslal k rudniškemu zdravniku, da ga je pregledal in zdravil, tj., dal mu je bolniški list.

Ad 4. Res je, da sva bila v začetku stavke leta 1889 tako jaz kakor rudarski svetnik Riedl mnenja, da postopa Terpotitz z delavci strogo, toda pravično, in je zato priljubljen. Toda proti koncu stavke in še v istem letu sem imel premnogokrat priložnost, da sem se prepričal o nasprotnem.

Ad 5. V tem pogledu si usojam predložiti ustrezne spise, iz katerih je razvidno, da se nekateri delavci niso upali pritožiti, ker so se bali, da bodo odpuščeni, če bi tudi bile njihove pritožbe priznane kot upravičene. Tudi navedeno dodatno poročilo pl. Kriehuberja navaja dejstva, iz katerih je razvidno, da Terpotitz surovo postopa z delavci, prav tako, da mu delavci ne zaupajo in ne pričakujejo, da bo pravično razsojal o njihovih pritožbah in zahtevah.

Tudi v svojem poročilu z dne 6. t. m. Praes., št. N 14, sem si dovolil omeniti, kako ravnatelj Terpotitz kratko malo zavrača pritožbe delavcev, zlasti sem najspoštljiveje opozarjal na zapisnik, narejen z nekim delavcem.

Ravnatelj Terpotitz je kot svojo zaslugo posebej navedel, kako imenitno delavci stanujejo. V splošnem delavska stanovanja še ustrezajo, kar velja zlasti za novo delavsko hišo neoženjenih. Toda delavci te kategorije stanujejo deloma manj dobro in moram v tem pogledu na osnovi poročila okrajnega zdravnika o zdravstvenem pregledu stanovanj poslati ravnateljstvu določena naročila. Ustrezne referate z dne 26. januarja 1892, št. 2456, prilagam temu dopisu.

Pripominjam, da smo objektivno presojali jaz, okrajna komisarja Tax, pl. Kriehuber ter rudarski svetnik Schwainzer. Delavec, ki je v Gradcu v bolnišnici, se piše Janez Artiček. Terpotitz ima konfidente za odpuščanje delavcev.

Iz tega je razvidno, da okrajno glavarstvo ni slepo zagovarjalo interesov podjetja. Imelo je posluh tudi za težave delavcev, čeprav so se sicer okrajni glavar, njegova komisarja in predstavniki revirnega rudarskega urada v občevanju z delavci zadrževali bolj uradno, politično.

II.

Zelo veliko skrb oblastem je leta 1890 povzročal 1. maj, ki naj bi ga delavci obhajali v smislu sklepa na kongresu v Parizu. Vlada se je pripravljala tako, kakor da je pričakovala nekako revolucijo. Na Dunaju in v deželnih glavnih mestih sta se dogovorno pripravljali na dogodke civilna in vojaška oblast. V Gradcu je bil velik sestanek, ki so se ga udeležili: komendant korpusa vojvoda Viljem Württembergški, zastopnik namestništva in vseh važnih okrajnih glavarstev, graški policijski šef in mariborski župan. Sklenili so, da bo vojska v pripravnosti, v vse važnejše kraje pridejo oddelki vojske in žandarmerija se okrepi na vseh nevarnejših mestih.

V smislu teh sklepov je namestništvo poslalo opozorilo županom Gradca, Maribora, Celja in Ptuja in okrajnim glavarjem. Paziti je treba na vse objekte, ki se lahko oropajo in zažgo, po potrebi naj se zapro gostilne in kavarne. Stopiti je treba v zvezo z vojsko. Za posamezne kraje so bili določeni vojaški oddelki; če ne bi zadoščali, je treba okrepitev zahtevati neposredno pri vojaški komandi oziroma telegrafično pri namestništvu.

Župani mest in okrajni glavarji so poročali v Gradec, kako je razpoloženje in kaj se pripravlja.

Štajerski deželni namestnik je poslal tudi poziv ljubljanskemu deželnemu predsedniku baronu Winklerju, naj naroči litijskemu

okrajnemu glavarju, da pazi na Zagorjane; ti se pripravljajo na pohod v Trbovlje in se iz tega lahko kaj neprijetnega izcimi.

Glede Trbovelj, Hrastnika in Ojstrega je bilo določeno, naj pride tja bataljon ljubljanskega pešpolka, prav toliko kakor v Leoben in Voitsberg.

Celjskemu okrajnemu glavarju je bilo to premalo. Za Trbovlje določeni 4. bataljon, tako je pisal namestništvu, ima samo 250 mož, rudarji so pa surovi in razdražljivi. Bilo mu je tudi nerodno, da so vojaki Slovenci, a tu ni bilo pomoči. Dali so za Trbovlje še en bataljon. Poleg tega naj bi se zbralo tam še nad 40 žandarjev.

V Krškem so naročili stražmojstru Puharju, naj poizveduje v Radečah in naokrog, kaj nameravajo delavci. Zvedel je nenavadne stvari. Že 30. aprila bodo delavci ustavili delo, porušili bodo brzozjavne droge, pridružili se jim bodo kmetje.

V Trbovlje je prišlo 6 stotnij, poveljeval jim je podpolkovnik Klug; razen dveh stotnikov, Konšeka in Prašnikarja, je imel pod seboj še 13 oficirjev in 420 mož. Tri stotnije so ostale pri rudniku, druge tri so porazdelili, nekaj jih je odšlo v stare Trbovlje, nekaj k cementarni in postaji, na Ojstro in v Hrastnik. Žandarmerijo je vodil ritmojster Oton Rehn.

Pa ni bilo nič hudega. V Trbovljah je nekaj delavcev delalo, drugi so šli na Sveto Platinino, sedanji Partizanski vrh, kjer so se srečali s tovariši iz Zagorja. Samo v Hrastniku, Hudi jami in na Ojstrem ni bilo skoraj nikogar v jamo.

Vojska je odšla, ostala je za nekaj časa še žandarmerija. Brežiški okrajni glavar je tožil, kako hudo se je razpaslo razbojništvo ob Sotli, ker so morali skoraj vsi žandarji v revirje. Poslali so poziv kotarskim oblastem v Zagrebu in Klancu, naj okrepijo stražo na Sotli.

Sicer je zanimivo tudi, koliko delavcev je bilo po mnenju oblasti v posameznih krajih. Nekatere večkrat podane navedbe se tu in tam popolnoma ne ujemajo, v glavnem so identične.

CELJSKO OKRAJNO GLAVARSTVO:

	Delavcev
Celje - mesto	17
Celje - okolica	200
Zabukovica	310
Liboje	60
Prebold	40
Štore	270
Vransko	130
Stranice	30
Brezno in Huda jama	340
Hrastnik	574
Ojstro	140
Zidani most	110
Trbovlje	1830
Skupaj	4051

MARIBORSKO OKRAJNO GLAVARSTVO:

	Delavcev
Maribor mesto	1802
Ruše	188
Pekel (pri Poljčanah)	120
Slovenska Bistrica	50
Poljčane	30
Skupaj	2190

SLOVENJGRASKO OKRAJNO GLAVARSTVO:

	Delavcev
Legen	89
Škale (Velenje)	95
Šoštanj	60
Muta	174
Skupaj	418

Ker je bilo drugje še zelo malo večjih podjetij, smemo za leto 1890 računati za vse bivše Spodnje Štajersko okrog 6700 delavcev. Industrija je pač šele bila v začetkih. Vendar je oblast delavce že morala hočeš — nočeš upoštevati. Določeno moč jim je dajala mednarodna povezava delavskega gibanja. V gornjih pregledih sta mesto Celje in mesto Maribor šteta pri ustreznih okrajnih glavarstvih, čeprav sta bili obe mestni občini avtonomni.